

אכילת מצה בי"ד באייר

הרב יוסף שליט

א.

בספר טעמי המנהגים מובא (בשם לקוטי מהר"ח ח"ג דף מד). שיש שנוהגים לאכול מצה ביום י"ד באייר - פסח שני.

כטעם ראשון למנהג מובא בשם ספר זיו המנהגים עמוד קד שזהו זכר למצה שהיו אוכלים מקריבי קרבן הפסח בי"ד באייר, שנאמר (במדבר ט, יא): "בחודש השני בארבעה עשר יום בין הערביים יעשו אותו, על מצות ומרורים יאכלוהו".

והנה טעם זה לכאורה תמוה מאוד שהרי מבואר ברמב"ם ק"פ פרק ח שמצוות אכילת פסח שני היא בליל טו באייר ורק זמן הקרבתו הוא ביד' באייר. וא"כ המצה כלל לא נאכלה אז ומדוע לעשות זכר.

ונראה שמקור דברי הרמב"ם הוא מדברי הגמ' בפסחים בדף צה: שממעטים אמירת הלל בזמן אכילת פסח שני מהפסוק השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. ודורשת הגמ' לילה מקודש לחג טעון הלל (דהיינו פסח ראשון) ואין לילה שאינו מקודש לחג טעון הלל (דהיינו פסח שני). ומבואר שזמן אכילת הפסח שני הוא בלילה שאינו חג. וא"כ מהיכן הגיע לעשות זכר למצה בי"ד באייר?

ב.

והנה אם ישנה אפשרות להתחיל באכילת פסח שני מבעוד יום, אז אפשר להבין שהתחילו הסעודה באכילת מצה כבר בי"ד ולזה עשו זכר²². ואכן מצינו מח' אחרונים אם למרות שקיום המצוה של אכילת פסח שני היא בלילה, בכ"ז יהיה אפשר להתחיל את האכילה ביום.

שכן בפסח ראשון יש איסור לאו הבא מכלל עשה שלא לאכול ממנו לפני הלילה, שנאמר ואכלו אותו בלילה הזה כמבואר בפסחים בדף מא: ונפסק ברמב"ם ק"פ ח ה. אך בפסח שני צ"ע

²² ויש להטעים הדבר, שכן פסח שני קרב רק למי שלא עשה הראשון ואין אוכליו מרובים. וא"כ כדי שלא להגיע לידי נותר יתחילו לאוכלו כבר בי"ד ורק את הכזית של המצוה יאכלו בלילה על השובע.

אם קיים איסור זה²³, שכן לא מצינו שהוקש פסח שני לפסח ראשון אלא במצוות שבגופו כמבואר בפסחים בדף צה.

ובפסחים בדף פט דנה הגמ' בדין חמש חבורות שנתערבו פסחיהן ואחת הבהמות נתבררה כטרפה שאינם יכולים להביא פסח שני על תנאי. ומקשה הגמ' הרי יכולים להביא קורבנות של מותר הפסח ולהתנות שאם שלהם היתה הטריפה אז מקריבים לשם פסח שני, ואם שלהם היה הכשר יהיה לקורבן שלמים?

ומסקנת הגמ' שלא יכולים לעשות תנאי זה, משום ששלמים בזריקה ודם פסח בשפיכה עיי"ש.

ומקשה השפת אמת שם הרי יכלה הגמ' לבאר בפשיטות שאי אפשר להביא הקורבן בתנאי משום שממעטים בזמן אכילתו. שכן מותר הפסח שקרב כשלמים נאכל ביום ההקרבה ובליילה, ופסח שני נאכל רק בליילה? ומדוע הגמ' לא דחתה את התנאי בגלל שממעט באכילתו²⁴?

אלא מוכיח מכאן שבאמת פסח שני יכול להאכל גם ביום ההקרבה, ואין לגביו את הלאו הבא מכלל עשה שיש בפסח ראשון שלא לאוכלו קודם הלילה. וממילא יוצא, שזמן אכילת פסח שני זהה לזמן אכילת מותר הפסח שהוא יום ההקרבה והלילה, ולא חשוב כלל ממעט

²³ והנה הרמב"ם בפ"ח ה"ג התחיל דיני אכילת הפסח, וכתב שיש מצוה לאכול כזית מבשר הפסח וכן בפסח שני. בהלכה ד מוסיף ושניהם אינן נאכלים אלא צלי וכו' ומבואר שמתייחס לשני הפסחים. אך בהלכה ה כותב: "אכל ממנו כזית צלי מבעוד יום עבר על מצות עשה" והיה אפשר לדייק בלשונו שמדבר רק על פסח ראשון ולא על השני.

אך אין דיוק זה נכון. שכן בהלכה ד כתב אכל ממנו נא או מבושל לוקה. ואף שכתב בלשון יחיד, דין זה נכון גם בפסח שני. וא"כ אין זה דיוק נכון אלא יתכן שגם בפסח שני האוכל מבעוד יום ילקה.

²⁴ ועיין בצ"ח דף יט שדייק מדברי הגמ' שאין מקריבים תודה בערב פסח משום שממעט בזמן אכילת החמץ שבה. והקשה שם הרי ממעט גם בזמן אכילת המצה שבתודה שכן לא אוכלים מצה בער"פ? ומכאן מוכיח שלעולם אין גדר של ממעט בזמן אכילתו בתחילת הזמן אלא רק בסוף הזמן ולכן רק לגבי החמץ ממעט באכילתו שחייבים לאוכלו לפני זמן איסור חמץ.

ולפי דברי הצ"ח מתורצת שפיר קושית השפ"א הנ"ל, שכן בליילה ודאי יכול לאכול מהבשר ולכן לא חשוב מיעוט זמן האכילה במה שלא יכול לאכול ביום.

אך אחר עיון נראה שאין תירוץ זה נכון, שכן החכם צבי בס' קנא מבאר ששלמים עיקר זמן אכילתם הוא ביום ההקרבה, וכך מדייק מדברי הרמב"ן. ולכן לגבי שלמים שלל מותר הפסח אם נאסור לאוכלם ביום ההקרבה, כן יחשב מיעוט בזמן אכילתם שכן זהו עיקר זמן האכילה ועיי"ש.

באכילתו. ולדברי השפ"א באמת יתכן שעשו זכר למצה שאכלו בתחילת הסעודה של אכילת פסח שני.

ומצאתי שמבואר דברי השפ"א לשיטתו לקמן בדף צט. שם מבואר במשנה שבערבי פסחים אין אוכלים מן המנחה ולמעלה. ובתוס' שם ביאר שיש גירסה ערב פסחים, ולגירסה זו הכוונה לפסח ראשון ופסח שני.

ובשפ"א שם הקשה וז"ל: "קשה למ"ש התוס' דמתני' כולל גם ע"פ שני א"כ לא הוי בכלל עיו"ט וגם באמת יש לדון ולהתיר בע"פ שני דאין לחוש אם לא יאכל בלילה לתיאבון כיון דמצות פסח הוא לאכול על השובע רק בפסח ראשון האיסור הוא משום חיוב מצה דמצוה לאכול לתיאבון [משום הידור מצוה כמ"ש הרשב"ם לעיל במשנה בד"ה לא יאכל דלא כמ"ש התוס' לקמן (ק"ז ב) דאכילה גסה גרע מאכילה על השובע ע"ש] אבל בפסח שני ליכא חיוב מצה מצד עצמו אלא בשביל הפסח וא"כ נאכל על השובע כמו הפסח".

ומבואר מדבריו שבאמת מותר להתחיל לאכול לפני הלילה כדי שבליילה יוכל לאכול פסח מצה ומרור על השובע ודלא כדברי התוס' שם. וזה לשיטתו הנ"ל שמותר לאכול גם מבשר הפסח לפני הלילה וגם מהמצה כדי שיוכל לאכול בלילה על השובע.

ג.

אך מנגד מצינו ראינו לשער המלך בפ"ג מק"פ שהקשה את קושית השפ"א הנ"ל מדוע לא דוחה הגמ' שממעט בזמן אכילתו של מותר הפסח שהרי פסח שני נאכל בלילה? ומיישב שם שהגמ' העמידה שהמביא מותר הפסח על תנאי יקריב את קורבנו סמוך לשקיעת החמה ושוב אינו ממעט באכילתו. שכן עד שיצלה הפסח כבר יהיה מותר לאוכלו. ומבואר מדבריו שחולק על דברי השפ"א, ולעולם אסור לאכול פסח שני לפני הלילה.

ושוב קשה מנין שהיו אוכלים מצה ב"ד באייר?

ובאמת מבואר שם בטעמי המנהגים (בשם מהר"ח) טעם שני שאכילת המצה ב"ד באייר היא כלל לא זכר לפסח שני, אלא למצה שהוציאו אבותינו ממצרים. שכן מבואר במכילתא (דריב) שמעון בר יוחאי פרק טז): 'ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין בחמשה עשר יום..... ד"א למה נאמר יום לידע יום שניתן בו מן לישראל. חררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנו אחד ושלשים יום וכן הוא אומר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים (שמ' יב לט) וכאן בחמשה עשר יום לחדש השני בצדו הוא אומ' הנני ממטיר לכם לחם. ר' שילא אומ' נסתפקו הימנה ששים ואחת סעודה'.

ומבואר מכאן שביום ט"ו באייר ירד להם מן וביום י"ד באייר סיימו לאכול את מצות מצרים. וזכר לנס שנעשה במצה נוהגים לאכול מצה ב"ד באייר. והוסיף המגיה שם: "וכתב היעב"ץ

בסידורו, שגילו לו מן השמים שקדושת הפסח והמצה נמשכת עד פסח שני, לפי שכשיצאו ישראל ממצרים אכלו מהעוגות מצות עד ליל ט"ו באייר". ומבואר מדבריו שבאמת בליל טו גם אכלו ממצת מצרים. רק מכיוון שביום טו כבר ירד להם המן עושים זכר לנס באכילת מצה בי"ד באייר.

וא"כ מצינו שני טעמים למנהג הנ"ל.

ד.

אך לכאורה יש לתמוהה איך נהגו לאכול מצות בי"ד באייר? והרי לכל מי שלא הקריב פסח ראשון יש מצוה מדאור' לאכול מצה עם פסח שני.

והרי מבואר בירושלמי שהאוכל מצה בערב פסח הוי כבועל ארוסתו בבית חמיו. ובהלכות גדולות (הלכות פסח ריש פרק כל שעה) כתב: "ואסור למיכל מצה מבעוד יום מקמי דליקדיש ואומר הגדה והלל שנאמר בערב תאכלו מצות כדי שיהיה חביב עליו". ומבואר מדבריו טעם איסור לאכול מצה בע"פ, כדי שהמצה תהיה חביבה עליו, ועי' ברמב"ם (פ"ו מהלכות חמץ ומצה ה"ד) שכתב שאסור לאכול מצה בע"פ כדי שהמצה תהיה חביבה עליו.

וא"כ הואיל ויש מצוה מדאורייתא לאכול מצה בלילה היה צריך לנהוג שלא לאכול מצה בי"ד באייר, שכן לכל מי שמחויב בפסח שני אסור לאכול מצה. ובמיוחד בזמן החורבן שכל ישראל לא הקריבו פסח ראשון הרי מבואר במנחת חינוך (מצוה שפ"ד"ה וקטן שהגדיל) שכתב כדבר פשוט שאף שאין ציבור נדחה לפסח שני כאשר יבנה הבית אחרי פסח ראשון חייבים כולם בפסח שני. וא"כ נראה שהיה צריך להנהיג שלא לאכול מצות בי"ד באייר שלא יהיה כבועל ארוסתו בבית חמיו?

ובאמת לעיל הבאנו דברי השפת אמת שהתיר לאכול בערב פסח שני. וטעמו ונימוקו עימו שהרי מצה הנאכלת בליל טו מצותה להאכל על השובע וא"כ אין למנוע אכילה לפני הלילה כדי שתאכל המצה בלילה לתיאבון. וא"כ לדבריו ברור שאין איסור אכילת מצה ביד באייר. אך דבריו צריכים באור שכן המצה הנאכלת בלילה היא מצוה מדאורייתא כמו מצות אכילה בפסח ראשון. ואף שנאכלת על השובע אפשר שישבע מאכילת בשר ולבסוף יאכל את המצה בתיאבון. שכן איסור אכילת מצה בערב פסח אינו כדי שהאדם יהיה רעב וכדמוכח מההיתר לאכול שאר דברים. אלא האיסור הוא כדי שיהיה תאב לאכילת המצה וא"כ מדוע לא נאסור לאכול מצה כדי שיאכל המצה בלילה לתיאבון?

ה.

ויש ליישב מנהגם של ישראל. שכן מבואר ברא"ש (פסחים י"ט כ"ה) שיש לאכול כזית מרור בליל הסדר וביאר וז"ל: "משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות

מכזית אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בפה"א בעלמא ואין מזכירין עליהם אכילה אין צריך מהם כזית".

והשאגת אריה (ישנות ס' ק) מקשה בדברי הרא"ש שמבואר בדבריו שאוכלים כזית רק בגלל הברכה, וא"כ מדויק שעל המרור שאוכל בכורך לא צריך לאכול כזית שכן לא מברך על אכילה זו. והשאגת אריה מקשה מאוד על דברי הרא"ש, שכן מבואר בפסוק "על מצות ומרורים יאכלוהו". ומבואר בגמ' שמקשים מצה ומרור לפסח ולכן צריך לאכול את המצה עד חצות כמו דין הפסח. וא"כ אפי' אם נפרש הפסוק שלשון האכילה מתיחסת רק לפסח, הואיל ומצה ומרור הוקשו לפסח צריך לאכול גם מהם כזית.

ובאבני נזר (א"ח שפג) מביא את דברי השאגת אריה וכתב: "והנה השאגת ארי' דנהירין לי' שבילי דש"ס. כאן במחילת כבוד תורתו הרמה שכח מקרא כתוב בתורה. דקרא דעל מצות ומרורים יאכלוהו דלא כתיב אכילה במצה הוא בפסח שני בפרשת בהעלותך. אך בפסח ראשון בפרשת בא כתיב ואכלו את הבשר צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו. הנה כתיב ואכלו וגו' ומצות. הרי דכתיב אכילה במצה. ועל כרחין קרא דבערב תאכלו מצות דבט"ו בניסן קאי הא כתיב אכילה בקרא דואכלו ובערב למה לי על כרחין לבזמן הזה. רק במרור כתבו הרא"ש ופסקי מהרא"י שפיר דלא כתיב בי' לשון אכילה לא בפסח ראשון ולא בפסח שני".

ומבאר שם האבני נזר שבאמת צ"ע למה תקנו חז"ל ברכה ולכן אוכלים כזית הרי אין מצוה לאכול כזית שכן לשון אכילה נאמרה בפסח?

ומישב שם שהואיל ומבואר בגמ' שכן נכר אסור בפסח אך אוכל במצה ומרור וא"כ ק"ו שמי שהיה בדרך רחוקה מחויב במצה ומרור. ובזה באמת צריך לאכול כזית. אך המצה ומרור שנאכלים עם הפסח בכריכה באמת אינם צריגים כזית. וז"ל: "ולפי זה בכריכה בזמן הזה שכבר אכלו מרור בפני עצמו רק זכר למקדש שאכלו מרור עם הפסח והמצה. ומצד זה לא הי' צריך כזית. כמו דבפסח שני שאין המרור מצוה בפני עצמה באמת אין צריך כזית רק בראשון מצד המצוה בפני עצמה. אבל כריכה שאינה רק זכר למרור שמצד הפסח. דמרור בפני עצמו כבר אכלו. ומרור שמצד הפסח הא אין צריך כזית כמו בפסח שני וד"ק היטב".

ולפי דבריו מיישב שם קושיית האדמו"ר ר' שלום מבעלזא זצ"ל שהקשה מדוע בעל ההגדה התקין לומר בזמן אכילת הכורך את הפסוק על מצות ומרורים יאכלוהו. הרי פסוק זה נאמר על פסח שני והרי הלל היה אוכל פסח ראשון והיה צריך להביא הפסוק, ואכלו אותו צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו?

ומבאר האבני נזר שבאמת אחר שאכלנו מצה ומרור לבד נשאר רק לאכול את הכריכה עם הפסח ובזה החובה לאכול פחות מכזית. ובפסח שני אין חיוב לאכול מצה ומרור לבד אלא רק עם הפסח. ולכן הביאו הפסוק של פסח שני שמדבר על חיוב האכילה בכריכה שהיא בפחות מכזית.

ו.

הרמ"א א"ח תע"ב הביא שנוהגים שלא לאכול מרור בערב פסח, כדי שיאכל מרור לתיאבון. אך לגבי אכילת פירות כותב הרמ"א שיש מחמירים לא לאוכלם כדי לאכול חרוסת לתיאבון, ואין לחוש למנהג ההוא. וצ"ע למה לא הביא הרמ"א שאין לאכול כרפס כדי שיאכל לתיאבון, כמו שפסק לגבי מרור?

ובאמת בפסח מעובין הלכות ליל הסדר הביא שיש מחמירים שלא לאכול חרוסת וכרפס כגי שיאכל בלילה לתיאבון. אך הרמ"א כתב שאין לחוש למנהג זה. וכלל לא הביא איסור לאגול כרפס בער"פ?

והנה נראה לבאר שכל הגדר של אכילה לתיאבון שייך דוקא במה שיש מצוה לאוכלו בכזית שאז רוצים שיהיה חביב ויאכל ממנו הכזית. אך בכרפס שנאכל פחות מכזית אין צורך שיאכל לתיאבון שכן אם אדם לא רוצה יאכל כמות קטנה ויקיים המצוה ולכן פשוטים דברי הרמ"א שבחרושת וממילא בכרפס הואיל ואין שיעור כזית באכילתן אין בהם דין אכילה לתיאבון.

וע"פ יסוד זה נראה ליישב קושיתנו דלעיל. שמאחר וחדש האבני נזר שבפסח שני אין דין אכילה במצה ובמרור אלא רק בפסח דכתיב יאכלוהו. ולכן לא צריך לאכול מהמצה והמרור כזית אלא כל שהוא. ממילא לא שייך לאסור אכילת מצה בערב פסח שני אף למחוייב באכילת מצה בלילה שכן אם לא יהיה לו חביב יאכל פחות מכזית. ובזה מיושב איך נהגו לאכול מצה בערב פסח וכנ"ל.

ז.

עוד יש לבאר המנהג ע"פ דברי הרוקח (ס"ד רפ) וז"ל: "במנהגים של רבי שלמה מצאתי הוקשו מצה לפסח בפ' בתרא בפסחים צלי אש ומצות מה עשיית פסח מז' ומחצה אף עשיית המצה כן. ואכילת מצה הוקש לאכילת פסח דאמר רבא אכל מצה לאחר חצות לר' אליעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו, ואסור לאכול מצה בער"פ דכתיב **בערב** תאכלו מצות".

ומבואר שאיסור אכילת מצה בערב פסח אסור מפסוק דבערב תאכלו מצות שממעט אכילה לפני הערב, אך לא נאסר מחמת שיאכל לתיאבון.

וא"כ בפסח שני שלא נאמר בו מצוות בערב תאכלו מצות, אלא רק דין של על מצות ומרורים יאכלוהו, אז כלל לא שייך לאסור אכילה בערב פסח שני. וזהו יישוב נוסף למנהג אף אם

נלמד שיש דין של כזית מצה בפסח שני אין לאסור לאכול מצה לפני הלילה. ויש להוסיף שלטעמו של הרוקח באמת פשוט שיהיה מותר לאכול מרור בערב פסח ודלא כפסק הרמ"א, הואיל ואין מצוות **בערב** תאכלו מרור וד"ל.